

comments to them. The first type is the use in the text of Ukrainian units in an authentic form (Ukrainisms-inclusions). For example, *Побоялась свою бабулю положить в больницу, ибо я сама медсестра и знаю нашу теперешнюю медицину...* (<https://www.obozrevatel.com>).

The second type is the use of transcriptional Ukrainian units (forms that transmit Ukrainian formal indicators using Russian graphics). For example, *В общем, искусство поставки гуманитарки было отработано давно и если ротозеи в Торезе или Харьцызске думают, что им везут „смаколыки”, то жестоко ошибаются* (<http://defence-line.org>).

The third type is Russified forms (Ukrainian units have Russian morphological indices). For example, *Ведь сваливать все на „попередников” спустя более чем два года после установления монополии на власть просто смешно* (<http://blogs.pravda.com.ua>). Several types of morphological adaptation of Ukrainian units are distinguished and the non-distinction areas of morphological forms are mentioned. Hybrid forms that arise at the junctions of languages are highlighted. For example, *Главное, что товарняки Рината Ахметова и других именитых региональных партайгеноссе теперь на Укрзалізниці чувствуют себя вполне вольготно* (<http://korrespondent.net>).

Internet texts register examples in which a new trend of grammatical adaptation of Ukrainian units is planned.

The codified methods for introducing Ukrainian units into the Russian text are absent.

Key words: Ukrainian units, morphologic form, internet text, publicist text, grammatical.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2018 р.

Прийнято до друку 11.06.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.

Я. С. Старченко (Харків)

УДК 811.161.2

СЕМАНТИЧНІ ВАРІАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ-ДОЛЯ У ЛІНИ КОСТЕНКО

Останні два десятиліття концепт як мовно-культурологічне явище, як сутність посідає помітне місце з-поміж досліджень в українській лінгвістиці. Згадаймо для прикладу праці таких науковців, як В. Білоноженко, В. Жайворонок, І. Кожушко, М. Полюжин, А. Приходько, О. Селіванова та ін. Сам термін *концепт* став надбанням активного мовознавчого словника, будучи при цьому об'єктом і предметом наукових дискусій не тільки лінгвістів, але й філософів,

психологів, культурологів. І все ж визначення суті концепту, його термінологічне дефініціювання потребують пильної уваги дослідників.

У статті зосереджено увагу на одному з концептів, який чи не найкраще вирізняється своїми національними особливостями навіть у контексті суто слов'янському – таким в українців є двоєдиний у своєму вимірі концепт *щастя-доля*. Звичайно, загальнонаціональні особливості цього концепту в його найрізноманітніших виявах, взаємозв'язках і взаємозумовленостях з іншими концептами є завданням громіздким, багатоаспектним і багатовимірним. Мета дослідження – установити особливості взаємозв'язаних і разом із тим різноспрямованих процесів: загальнонаціональний концепт *щастя-доля* як чинник формування світобачення і світовідчуття особистості, з одного боку, а з іншого – особистість у відображенні й творенні національного концепту.

Як бачиться, з-поміж сучасних письменників чи не найповніше зрозуміла й відтворила саме національні особливості бачення розуміння *щастя-долі* (і не тільки), передавши такі особливості через різноманіття й багатство мовних засобів у своїй творчості та в особистому житті Ліна Костенко. Зазначена взаємодійність, взаємозумовленість виявили неабиякий мовний смак поетеси й водночас уможливили потужний вплив на світоглядні й мовні смаки читачів.

Завдання цієї статті – розглянути мовні засоби реалізації концепту *щастя-доля* в поетичній творчості Л. Костенко, а саме специфіку семантичних варіацій його вияву. Задля виконання завдання ми скористалися збіркою: Костенко Л. В. Триста поезій. Вибрані вірші [Костенко 2014]. При цьому для вияву саме її авторських особливостей залучили словники синонімів, антонімів, паронімів, тлумачні, етимологічні та фразеологічні словники української мови.

Інтерпретація й репрезентація поетичного концепту одного автора в контексті його загальнонаціонального вияву безумовно свідчить про актуальність самих досліджень концепту в таких аспектах.

Як показує аналіз наявної літератури, працюючи в галузі концептології, науковці безсумнівно мають справу з такими поняттями, як культурна конотація і культурно-мовна компетенція, картина світу в мовному вияві, культурологічні знаки і способи їх відображення в мові. Якщо стисло викласти складні наукові пошуки й висновки, то концептологію визначають наукою, яка лінгвістичними засобами описує виражені в мові концепти, основні одиниці свідомості, репрезентовані, об'єктивовані та вербалізовані за допомогою мовних засобів. У такому разі на передній план виходять культурно-значущі смисли, закріплені в мовній свідомості й комунікативній поведінці. Варто звернути увагу на той факт, що в усіх дослідженнях ідеться про подібність ознак, які характеризують культуру й мову.

Звичайно, лінгвокогнітологія бачить базу концепту широкою, зараховуючи до неї всі типи лексичних і граматичних значень одиниць природної мови. Мабуть, саме тому в усіх лінгвокультурологічних

визначеннях не ставлять під сумнів зв'язок концепту з вербальними засобами вираження. У цьому разі маємо зазначити, що представники різних наукових шкіл по-різному трактують поняття *концепт*, при цьому тією чи тією мірою надаючи перевагу якійсь із видільних ознак.

Крім того, дослідникам завжди треба мати на увазі, що концепт є культурно-національним надбанням, про що свідчать деякі його специфічні ознаки (найпомітніша з-поміж них стійкість сполучуваності конструкцій). Але водночас концепт належить і до явищ історичних: неоднорідність світосприймання на кожному з етапів розвитку етносу, неоднорідність і багатоманітність установок спілкування, різність осмислення подібних ситуацій чи явищ тощо – з одного боку. А з іншого – формування стереотипів такого сприймання й оцінювання формуються досвідом різних поколінь соціуму й особистостей.

З-поміж наявної кількості наукових визначень концепту в основу нашої роботи кладемо дефініцію С. Воркачева: концепт – це одиниця колективного знання/свідомості (що відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження й відзначена етнокультурною специфікою. Як бачимо, загальним у цьому визначенні й у визначеннях поняття є родова ознака – належність до галузі ідеального, видові ж відмінності (форма знання/свідомості – логічна / раціональна, психологічна / образна, мовна) нейтралізуються, а їхнє місце посідають вербалізованість та етнокультурне маркування [Воркачев 2001: 72].

Підсумовуючи аналіз різних визначень, доходимо висновку: концепт є складною одиницею колективного знання, що має мовне вираження й етнокультурну специфіку.

Крім проблеми визначення статусу концепту в лінгвокультурологічному вимірі, його специфіки, на передній план виступає проблема систематизації концептів і їх класифікації (у сучасній концептології існує нескінчений ряд таких класифікацій). Питання класифікації концептів ми не визначаємо одним із завдань цієї статті. Зауважимо лише важливу для нашої праці особливість: незважаючи на багатство й різноманіття самих класифікацій, науковці сходяться на тому, що мало який концепт існує сам собою – здебільшого вони вступають у взаємозв'язки (рівноправні чи ієрархічні), мають деяку подібність чи відмінність тощо.

Саме досліджувані в цій праці концепти *щастя* і *доля*, мабуть, чи не найкраще оприявнюють зазначену взаємодію. Мовний і культурний взаємозв'язок концептів *щастя* і *доля* висуває на передній план їхні основні ознаки – подібність і нерозривність на рівні ядра й периферії, їхня взаємозамінність і водночас взаємопротиставлюваність. До того ж ці концепти, з одного боку, є самостійними, самодостатніми, а з іншого – тісно взаємозв'язаними, межу між ними неможливо визначити, установити.

У зв'язку з цим далі для позначення відповідних зв'язків-особливостей, для успішного виконання поставлених завдань

і досягнення мети розглядаємо ці концепти як нерозривну двоєдність, як бінарне утворення й позначаємо його так: концепт *щастя-доля*.

Доля і *щастя* як поняття і як слова в українців перегукуються між собою. Ось чому для успішного виконання завдань і для кращого зіставлення далі подаємо значення й відтінки значень слова *щастя* чи *доля*, при цьому підкріплюємо прикладами з обома вихідними словами *щастя* і *доля* чи утвореними від них словами. До того ж порівнюватимемо з реалізацією таких значень у поезії Ліни Костенко.

Відповідно до Словника Б. Грінченка *доля* – це те, що дається, не залежить від бажання, волі людини; дається кимось [Грінченко 1997]. Тобто словник відобразив найзагальніше, традиційне розуміння долі українського народу на кінець XIX століття. Фольклорні тексти фіксують значно давніше розуміння долі. Зокрема, поряд із доброю *Долею* як персоніфікацією щастя в міфологічних і пізніших фольклорних текстах є зла (нещасна, лиха) *Доля*, недоля, безталання, біда, нужда, безталанниця, журба, безщастя, злидні як втілення відсутності *Долі*, дурної *Долі* [Потебня 1914]. Від долі не можна ні втекти, ні сховатися. Отже, фольклорні тексти передусім відбивають розуміння *долі* як стихійного, незалежного від волі людини ходу подій, причому цей хід подій може бути як несприятливим (*гірка доля*), так і позитивним (*добра доля*).

Зазначена семантика слова подібна до сучасної, хоча в нюансах ширша: 1. Хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини // Умови життя, життєвий шлях і те, що на ньому виникає // Бажане, щасливе життя. 2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє чогось [СУМ: II, 360].

Перше значення слова *щастя* пояснюють як „стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь” (протилежним до цього є нещастя) [СУМ: XI, 573]. Саме в цьому полягає розуміння *долі* (протилежне *недоля*). Зазвичай, такий стан цілковитого задоволення передають через своєрідні атрибути, через розуміння щастя героєм. І таке розуміння в художніх героїв (і в реальних людей) різне: *Моє щастя – Вітчизни простори, Оповиті і сонцем, і хмелем, й зерном* (М. Стельмах); *Як мені даровано багато, Скільки в мене щастя, чорт візьми! – На землі сміятись і страждати, Жити і любити поміж людьми!* (В. Симоненко).

У цих зразках фактично йдеться про „наповнення” щастя, розуміння його самими письменниками чи героями. Звідси й різні „складники”: у М. Стельмаха – це Вітчизна, у В. Симоненка – антонімічні дії-стани *сміятись* і *страждати* та контекстні дії-синоніми *жити* і *любити*.

Далі спробуємо виявити способи позначення *долі-щастя* в поезіях Л. Костенко, зв'язки між цими явищами, саме розуміння *долі* і *щастя* поетесою.

Одразу ж зауважимо, що уособленням *щастя* в поезіях Л. Костенко є інші цінності:

*Там є наш дім і обрій твоїх рук,
і ще душа не відає розлук
І ще є час для друзів і гостей.
І щастя є. І донечка росте.
І син малює квіточку зорі,
як той Маленький принц Екзюпері.*

Тут щастя втілено в щасті інших – сина й дочки, в їхніх важливих для спостерігача діях: *донечка росте, син малює*. До того ж тут втілено сімейне щастя матері з його невіддільними атрибутами, що розкрито через використання слів зі зменшено-пестливими суфіксами *донечка, квіточка* й порівняння з відомим дитячим твором (*Маленький принц Екзюпері*).

І все ж Ліна Костенко, зображаючи різних героїв, дотримується загальноприйнятої думки про індивідуальність розуміння *щастя-доли* кожною людиною – така *доля-щастя* завжди одна, але в кожного своя:

*Наснився мені чудернацький базар:
під небом у чистому полі,
для різних людей,
для щедрих і скнар, ...
продавалися різні Доли*

Для Ліни Костенко важливим є не лише констатація *щастя* й розуміння того, у чому воно полягає. Часто вона поспішає звернути увагу читача на те, що може породити й породжує *щастя*, що є його передумовою. До того ж у цьому разі поетеса використовує не лексему *щастя*, а прикметник *щаслива/щасливі* чи й назву щасливої жінки – *щасливиця*:

*Мені страшно признатися: я щаслива.
Минають роки, а ти мені люб.
Шаліє любові тропічна злива –
землі і неба шалений шлюб
або
Щасливиця, я маю трохи неба
і дві сосни в туманному вікні*

Ці зразки свідчать про те, що фактично причини, передумови *щастя* водночас є і складниками жіночого *щастя*. Доповненням і ще одним штрихом саме жіночого *щастя* є любов, до того ж любов у її часовій безкінечності (*минають роки*).

З іншого боку, знаходимо поезії, у яких, навпаки, *щастя* стає умовою, причиною життєвої рівноваги й цінності самого життя:

*Сади стояли в білому наливі.
Іскрив зеніт, як вольтова дуга.
А ми були безсмертні, бо щасливі.
За нами пам'ять руки простяга.*

Отже, для Ліни Костенко *щастя* не є кінцевою метою – воно саме може породжувати нові цінності, нові реалії: у цьому разі безсмертя.

Так повелося, що коли людина говорить про *долю* й хоче її зобразити, описати, то використовує або тільки позитивні ознаки (коли хоче показати свою долю щасливою, доброю), або негативні (коли хоче передати життя невдалим, нарікає на долю). Зазвичай за таких умов *долю-щастя* передають через якесь явище, яке, на думку мовця, є найкращим їхнім втіленням, символом. Відповідно художня література й фольклор також відображають таку особливість сприймання життя українцями.

Ліна Костенко не є в цьому винятком. Для її ліричних героїв *доля-щастя* також виражається одним словом; для виразнішої правдивості уособлення почуттів паралельно авторка використовує відповідні атрибути, вибір яких залежить від статусу героїв і образу цих почуттів:

1) кохання – любов:

Жила там колись Ядвіга, щаслива із королев. [...]

Які там трони й корони, було тут лише кохання.

Якщо за коня – півцарства, то що ж тоді за любов?!

Скрипіли невидимі двері, і чулося тихе зітхання,

літали ліпні купідони, і тайнами дихав альков.

(Тінь королеви Ядвіги)

(використані атрибути: *літали ліпні купідони, тайнами дихав альков, чулося тихе зітхання*).

Світла мрія про Вас співає мені як сирена.

Прив'яжуся до щогли і вуха воском заллю.

Розумію, це щастя, але щастя – воно не для мене.

Я боюся Вас, Єво. Я вперше в житті люблю.

(Любов Нансена)

(атрибути, пов'язані з морською службою: *сирена, залиті воском вуха, прив'язування до щогли, піти на дно, якір*);

2) золоті часи як образ щастя, уявлення його – як майбуття:

Така в людей вже доля чудернацька,

усе часів чекають золотих.

Коли ж накрила хвиля їх зненацька,

ніхто і здивуватися не встиг.

3) Сізіф: *Йдемо угору, і нема доріг.*

І тінь Сізіфа, тінь моєї долі...

І камінь в прірву котиться з-під ніг

(Тінь сізіфа)

(атрибути міфічного героя: *йти угору, камінь котиться*);

4) жінка: *Було у мене щастя полинове.*

Красуня, пані, жінка, не дівча.

На неї задивлялися панове

усього чигиринського ключа

5) розп'яття: *Воно як маси серце не з льодини,*

Розп'яття – доля кожної людини.

У такому використанні символіки *щастя-долі* є деякі відступи. Передусім *щастя-долю* зображено не через один символ, а через їхній набір, виражений однорідними членами речення:

*І хату нашу, і оту криничку,
і над вікном гніздечко ластовине,
що **щастя** принести було повинне.
Той берег наш, урослий очеретом*

З однорідного ряду бачимо, що ці символи говорять про щастя сільської людини, близької до природи. І виписане те щастя в душі пасторалі. Тут фактично атрибути сільського щастя стали його символами.

Якщо в попередніх зразках розуміння *щастя-долі* кожного з героїв поезій подано одним словом чи кількома однорідними членами речення, то в подальших рядках таке виражено через авторський фразеологізм, через метафоричне словосполучення. До того ж *щастя* полягає в тому, щоб бути поруч з іншою людиною в її нещасливі життєві миті:

*Мій гетьмане, наш батьку, наш Богдане!
Але й мені ж не краще далєбі.
Та це ж для мене **щастя** пожадане –
у чорний день твій бути при тобі.*

Фактично тут герой твору виявляє рідкісне розуміння щастя: *щастя* – це взяти на себе нещастя (*чорний день*) іншого, тобто свідомо стати нещасливим.

У Л. Костенко наявний цікавий поетичний зразок, коли опису чи символу *щастя-долі* просто немає:

*Лишився клубочок болю.
Нічого такого не сталося.
Ти просто схожий на **Долю**
чи
Я думала, – це так, а то була вже **Доля**.*

За таких умов поетеса дає можливість читачеві самому домислити зовнішність ліричного героя, приписати йому той чи той символ, що залежатиме від уподобань, настрою, сприймання самої поезії читачем чи слухачем. Викладені зразки використання символів дають можливість говорити про суто авторську синонімію, де замість слів *щастя-доля* використано їхні синонімічні символи-замінники. У зв'язку з цим можна говорити про розширення меж самого концепту *щастя-доля*, а точніше – про авторський концепт *щастя-долі* в поетеси.

По-друге, у Ліни Костенко є вірш „Відмикаю світанок скрипичним ключем”, який суттєво відрізняється від образного позначення *долі-щастя*. Уважаємо за необхідне подати його повністю:

*Відмикаю світанок скрипичним ключем.
Чорна ніч інкрустована ніжністю.
Горизонт піднімає багряним плечем
день – як нотну сторінку вічності.*

*Що сьогодні?
Який веселий фрагмент
із моєї шаленої долі?
Усміхається правда очима легенд
і свобода – очима неволі.
Любов неповторна – моя валторна.*

*Шляхи прощальні – перша скрипка печалі.
А в сірі будні буду бити, як в бубни.
Дуже мені легко. Дуже мені трудно.*

Як бачимо, зображення долі передано через паралелі з музикою, музичними інструментами (*скрипковий ключ, валторна, бубон, нотна сторінка, скрипка печалі*). Проте сама доля є поєднанням різного, протиставлюваного як єдності, де кожен елемент пари не може існувати без іншого й узалежнений від іншого: *ніч – день, свобода – очима неволі, Дуже мені легко – Дуже мені трудно*. І таке одночасне поєднання протилежного в поезії названо *шаленою долею*. Отже, для неї доля може водночас існувати в протилежних виявах. І саме ці протилежності (приємне і неприємне) тільки вкупі становитимуть *долю*.

В українській фольклорній і авторській творчості поширеним є зображення *щастя й долі* через опис зовнішності щасливої людини: *Її повні, трохи бліді щоки спанули рум'янцем, в тихих очах світилися спокій та щастя* (М. Коцюбинський); *Вся осяяна дитячим щастям, жива, рухлива, Ялу щebetала про садок, музику і ритмічні танки* (Олесь Досвітній).

У поезії Ліни Костенко ми не знайшли жодного зразка опису зовнішності щасливої людини, людини з доброю долею. Характерним для Ліни Костенко є інший спосіб передавання *щастя-долі* через вияв почуттів. Цей спосіб не прямий, як у поданих вище зразках, він опосередкований. Поетеса подає образ, який постає в уяві героя.

*Думка моя, переплана двічі,
може дивитися людям у вічі.
Грішниця я. Полюбила чужого.
Долі моєї пекуча жаго.
Нещаст'я моїх золоті обжинки.
Душа моя, аж тепер сп'янься.
Ох, я не Фауст. Я тільки жінка.*

У слова *щастя* існують й інші словникові відтінки у значенні:

1) радість від спілкування з ким-небудь близьким, коханим тощо: *Може, й тобі, моя панно, Колись доведеться Згадать тую конвалію, Як щастя минеться* (Леся Українка); *Внутрішньо не тямлячись від щастя, що переповнювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм* (О. Гончар);

2) про того, хто дає радість кому-небудь, викликає гаряче почуття симпатії, любові: *Моя доля, моє щастя, Ти, моя Мар'яно* (Т. Шевченко);

3) те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість кому-небудь: *Я тільки думками літатиму за тобою по твоїх слідочках. Ото моє усе щастя теперечки* (І. Нечуй-Левицький).

У поезії Ліни Костенко виділити такі змістові відтінки доволі важко, як важко й відділити їх один від одного:

Нічого такого не сталося.

Ти просто схожий на Долю.

або

Чи це якись чари? Чи снів гарячкових сваволя?

А, здогадався, ця жінка — це моя Доля!

У цих зразках *долю* можна трактувати і як радість, бажаність від спілкування (і від ще тільки очікуваного спілкування), і як ознаку того, хто дає таку радість.

Зрештою, у поезії Ліни Костенко відзначаються частотністю приклади, коли про *долю-щастя* можна сказати все й разом з тим не можна сказати нічого – мотив незнання, невідомості наповнення цих почуттів:

Ліс був живий. Він не прощався.

Віки, здавалось, прошумить.

*Якби я знала, що то **щастя**,*

Я б зупинила оту мить.

В українській свідомості *щастя-доля* найчастіше пов'язані з досягненнями, успіхами, удачею. Такі досягнення, успіхи можуть бути разовими, швидкоплинними чи протяжними в часі. Відповідно в українській мові за словом *щастя* закріпилося ще одне значення: **досягнення, успіх, удача**: *Де відвага, там і щастя* (з українського фольклору); – *А що, мамо, думаю ще іти у губернію, чи не буде там щастя?* (Г. Квітка-Основ'яненко). У цьому разі саме слово *щастя* можна замінити його спільнокореневим відповідником *щастить, пощастить*: *Щастя Ястишембського, що панна Броніслава здалась Василю поганою, рудою та патлатою* (І. Нечуй-Левицький).

В аналізованих поезіях Ліни Костенко словесне оформлення такого значення має свої особливості – поетеса не використовує слова *щастя* чи *доля* з таким значенням, проте з такою семантикою вжито іншу назву цього концепту – *фортуна*. Точніше – таке значення виражено фразеологічним словосполученням *усмішка фортуни*. Отже, у синонімічні зв'язки поетеса поставила назву-слово і назву-словосполучення:

*Усмішкою дитячої **фортуни***

було для нас потрапити в той дім.

Там все було блискуче і латунне,

і на роялі гномик там сидів.

Протилежне до цього значення традиційно виражає дієслово із заперечною часткою: *щастить, пощастить – не щастить, не пощастить*, що відповідно позначатиме неуспіх, невдачу. У поезіях Ліни

Костенко знаходимо інші зразки називання успіху/неуспіху, щастя/нещастя:

Нема нам щастя – мусить бути чудо.

Ще ми постанем зі своїх руїн.

Замість очікуваного, традиційного, поширеного використання однослівної назви Ліна Костенко використовує словосполучення як частину складного речення.

Це значення має свої відтінки, один із них – *доля*, життєвий шлях кого-небудь. В українському фольклорі такий відтінок значення *доли-щастя* найчастіше замінюють словом *талан*: *Ой, світе мій ясний, світе мій прекрасний, Який мій талан нещасний!* (Українська народна пісня). Таке саме бачимо й у Ліни Костенко, проте вона використовує це слово лише один раз, при цьому поруч вжито прикметник *рокований*, який семантикою кореня (*рок-*) близький до семантики слова *талан*:

Якби не ті заклепані гусари...

якби не зрадив хаповитий хан...

якби ж він був ощадніший на вдари.

мій кривдами рокований талан!

Якби не дощ... якби не ремст і розбрат.

якби хоч трохи глузду під чуби.

Якби старшини не пішли урозбрід...

якби, якби, якби, якби, якби!!!

З погляду використання аналізованого відтінку значення *доли-щастя* ці рядки поезії є доволі специфічними. Передусім поетеса звертається до ще одного складника концепту – *талан* саме в значенні успіх, вдача (чи неуспіх, невдача). До того ж тут усі однорідні члени речення зі сполучником умови *якби* водночас називають причини неталану й кожен окремо прирівняний до нього. Зрештою, кожен із членів речення окремо й у сукупності показують, що *талан* позначає ніщо інше, як неуспіх, невдачу.

З іншого боку, сполученнями зі словами *якби не* водночас названо й запоруку справжнього талану (успіху, удачі, досягнення) через їхню протилежність: *зрада* – *довіра*, *безглуздя* – *розум*, *розбрід* – *єдність*. Повторення слова *якби* кілька разів свідчить про безмежність умов, які можуть бути запорукою талану (успіху, удачі) чи їхніх протилежностей – безталання.

Зі змісту бачимо, що лексему *талан* поетеса використовує для позначення тяжкості життєвого шляху, невдалості в житті з називанням причин такого. Звичайно, за такого використання слово *талан* не передбачає синонімічних зв'язків зі словом *щастя*, а зі словом *доля* – лише з ознаками *нещаслива*, *гірка*.

Таке підтверджує й приклад з іншої поезії, хоча й використано ніби антонімічне слово *безталанний*, утворене від сполуки *без талану*. Тобто слова *талан* і сполука *без талану* (зі значенням заперечення його наявності) Л. Костенко використовує як синоніми:

*Усе в тернах. Бур'ян та кропива...
І риє призьбу здичавілий пес.
Ані двора. Церковці й поготів.
Лиш на узгір'ї декілька хрестів.
Оце й весь слід народу **безталанного***

Крім того, фактично через перелічення-називання ознак безталанності Л. Костенко ніби називає умови, за яких *талан-щастя* був би іншим – протилежним.

Якщо в словнику подано загальномовну семантику „*доля, життєвий шлях кого-небудь*”, то в Л. Костенко до цього додано ще й елемент *призначення*. Фактично в цьому контексті назва *життєве призначення* є синонімом *долі-щастя*. Згадаймо діалог *долі* і поетичної героїні:

*Долі самі набивались мені.
І тільки одна відвернулась...
– То хто ж ти така?
Як твоє ім'я?
Чи варта такої плати?
– Поезія – рідна сестра моя.
А правда людська – наша мати.*

У цих рядках сформульовано життєве кредо, призначення поета: *доля* і *поезія* – сестри, їхня мати – людська правда. У такий спосіб Л. Костенко розширює концепт *долі-щастя* елементом *життєве призначення*.

Для одного з ліричних героїв *доля* є краєм буття, за нею нічого немає, не існує, на ній все закінчується:

*... та й каже:
Далі не піду.
Бо що там далі? Далі долі?
Які там радощі й дива?*

Тут і справді передано загальноукраїнське розуміння *долі-щастя* як чогось кінцевого, що може бачити й чого може бажати людина.

В інших рядках поезію поставлено вище *долі-щастя* чи щасливої *долі* – і при цьому сказано, що вище може бути лише поезія:

*Якби це було просто **щастя**,
то це було б просто **щастя**.
А все, що зверх того, це вже – **поезія**.*

Як бачимо, і в цьому разі Л. Костенко розширює наповнення концепту *доля-щастя*, до того ж доволі дивним для загалу, але цілком зрозумілим для поетів елементом *поезія*.

Одним із значеннєвих відтінків *щастя-долі* є добробут, щасливе життя: *Якось було мені смутненько. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає, – не то, що нам (Марко Вовчок); Хай гасаять по твоїх просторих кімнатах веселі діти, хай спочивають і розкошують у достатках і щасті дозвілля твої люди (О. Довженко).*

У Ліни Костенко є промовисті рядки щодо такого відтінку значення:

*Звела їх доля, наче в нагороду,
за те, що мали незглибимі душі.
Було, дивлюсь та й думаю: „Ой нене,
який у мене тато!” – або знов:
що я колись як виросту, і в мене,
і в мене буде отака любов!*

Фактично в цих рядках передусім ідеться про щасливе життя, у якому є любов. Поруч поетеса дає зрозуміти, за що людина може мати таку долю (мали незглибимі душі, мали отаку любов). І таке життя є нагородою долі (як бачимо зі змісту, саме доброї, лагідної долі).

Порівняймо з рядками іншої поезії:
*Як тих людей двох доля спарувала?
Там завжди сварка висіла, як чад.
Бобренчиха не те щоб хорувала,
ні, то вже вдача. Все, було, невлад,
все їй не так, і чоловік, і хата.*

Обидва уривки мають однакову структуру: починаються нейтральними щодо значень підметово-присудковими парами *звела їх доля* і *доля спарувала*. Із цих пар не можна сказати, чи щаслива доля чи нещаслива, про добрих людей ідеться чи недобрих. В обох уривках зразу ж ідуть елементи тексту, які й ставлять усе на свої місця: у першому – *за те, що мали незглибимі душі*, у другому – *Там завжди сварка висіла, як чад*. Отже, не використовуючи традиційного підходу в позначенні якості долі прикметниками (*добра-лиха, лагідна-жорстока, усміхнена-сумна* та ін.), поетеса використовує інші засоби. У такий спосіб вона розширила й сам концепт новими одиницями: прикметниково-іменниковим словосполученням *незглибима* (добра) *душа* та порівняльним словосполученням *сварка, як чад*.

Звичайно, на увагу заслуговують й інші аспекти поетичного відтворення-відображення *щастя-долі* у творчості Л. Костенко.

Підсумовуючи виклад, сформулюємо два найзагальніші висновки щодо особливостей концепту *щастя-доля* в Л. Костенко.

1. Лінгвокультурний концепт – явище багатовимірне, це складний ментальний комплекс (крім поняттєвого елемента, має ще й оцінку, яка відображає ставлення людини до того чи того об'єкта). Поезія Л. Костенко увиразнює найрізноманітніші чинники презентації її авторського розуміння *щастя-долі*, зумовлені найрізноманітнішими складниками й важелями в поєднанні загальнонаціонального й індивідуально-особистісного, ґрунтованого на освіті, вихованні досвіді, належності до цілком визначеного соціального середовища, та індивідуальних рис.

2. Слово *доля* своїми давнішими й сучасними значеннями та відтінками перегукується (повністю накладаючись) зі значенням слова

щастя, про що зокрема свідчить усталена в українській мові прикладкова сполука *щастя-доля* чи інше паралельне використання. Проте ми не знайшли в Ліни Костенко жодного зразка, де б слова *доля* і *щастя* були використані парно, як абсолютні замітники одне одного. Поезія Ліни Костенко дає найрізноманітніші зразки лексико-семантичної взаємодії номенів *щастя-доля* і своєрідне авторське розуміння їхньої семантики – наповнення своєю суттю, зумовлене авторським задумом і змістом тієї чи тієї поезії. Такі особливості виявляються в синонімічних і антонімічних зв'язках, у деякій залежності долі і щастя, у взаємозаміні, використанні пар і рядів однорідних членів речень як асоціативно-семантичних відповідників *щастя-долі*.

Література

Воркачев 2001 – Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72; **Грінченко 1997** – Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з додат. власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1997; **Костенко 2014** – Костенко Л. В. Триста поезій : вибр. вірші / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 416 с.; **Потебня 1914** – Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии... О доле и сродных с нею существах / А. А. Потебня. – 2-е изд. – Харьков, 1914. – 243 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1971; Т. 11. – К. : Наук. думка, 1981.

Старченко Я. С. Семантичні варіації концепту *щастя-доля* у Ліни Костенко

У цій статті зосереджено увагу на одному з концептів, який чи не найкраще вирізняється своїми національними особливостями навіть у контексті суто слов'янському – таким в українців є двоєдиний у своєму вимірі концепт *щастя-доля*.

У дослідженні зроблено спробу встановити особливості взаємозв'язаних і разом з тим різноспрямованих процесів: загальнонаціональний концепт *щастя-доля* як чинник формування світобачення та світовідчуття особистості, з одного боку, а з іншого – особистість у відображенні й творенні національного концепту.

Мовний і культурний взаємозв'язок концептів *щастя* і *доля* висуває на передній план їхні основні ознаки – подібність і нерозривність на рівні ядра й периферії, їхня взаємозамінність і водночас взаємопротиставлюваність. До того ж ці концепти, з одного боку, є самостійними, самодостатніми, а з іншого, тісно взаємозв'язаними, межу між ними неможливо визначити, установити.

У статті розглянуто мовні засоби реалізації концепту *щастя-доля* в поетичній творчості Л. Костенко, зокрема специфіку семантичних варіацій його вияву.

Ключові слова: концепт, взаємозв'язок, мовні засоби, Ліна Костенко, семантика, щастя-доля.

Старченко Я. С. Семантические вариации концепта *счастье-судьба* у Лины Костенко

В этой статье сконцентрировано внимание на одном из концептов, который как нельзя лучше отличается своими национальными особенностями даже в контексте сугубо славянском – таким в украинском языке является двуединый в своем измерении концепт *счастье-судьба*.

В исследовании сделана попытка установить особенности взаимосвязанных и вместе с тем разнонаправленных процессов: общенациональный концепт *счастье-судьба* как фактор формирования мировоззрения и мироощущения личности, с одной стороны, а с другой – личность в отображении и создании национального концепта.

Языковая и культурная взаимосвязь концептов *счастье* и *судьба* выдвигает на передний план их основные признаки – сходство и неразрывность на уровне ядра и периферии, их взаимозаменяемость и одновременно взаимоотнопротивопоставленность. К тому же эти концепты, с одной стороны, являются самостоятельными, самодостаточными, а с другой – тесно взаимосвязанными, границу между ними невозможно определить, установить.

В статье рассмотрены языковые средства реализации концепта *счастье-судьба* в поэтическом творчестве Л. Костенко, в частности специфика семантических вариаций его проявления.

Ключевые слова: концепт, взаимосвязь, языковые средства, Лина Костенко, семантика, счастье-судьба.

Starchenko Y. S. Semantic variations of concept *happiness-fate* in Lina Kostenko`s poetry

In this article we focused our attention on one of the concepts, which is best distinguished by its national peculiarities, even though the context is pure Slavic – Ukrainians have a dual concept of *happiness-fate* in their dimension.

The purpose of our study is to attempt to establish the peculiarities of interconnected and at the same time differently oriented processes: the national concept of *happiness-fate* as a factor in the formation of the worldview and outlook of an individual, on the one hand, and personality in the reflection and creation of the national concept on the other hand. We do not define the question of classification of concepts as one of the tasks of this article.

The linguistic and cultural interconnection of the concepts of *happiness* and *fate* highlights their main features – the similarity and continuity at the level of the nucleus and periphery, their interchangeability and, at the same time, mutual contrast. In addition, these concepts, on the one hand, are

independent, self-sufficient, but on the other hand are closely interrelated, their boundaries being vague and not easily determined.

The purpose of this article is an attempt to study linguistic means of concept *happiness-fate* realization in the poetic creativity of L. Kostenko, namely the specifics of the semantic variations of its manifestation.

To designate the corresponding link-features, for successful accomplishment of the tasks and achievement of the goal, we consider these concepts as inextricable duality, as a binary formation, and denote it as following: the concept *happiness-fate*.

Poetry by Lina Kostenko gives a wide variety of lexical-semantic interaction of the concepts *happiness-fate* and a peculiar author's understanding of their semantics – filled with their meaning, determined by the author's idea and the contents of this or another poetry.

Key words: concept, interconnection, language tools, Lina Kostenko, semantics, happiness-fate.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2018 р.

Прийнято до друку 17.05.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Должикова Т. І.

С. Б. Шило (Черкаси)

УДК 811.161.2'367

**КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ВПЛИВУ
В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВИ П. ПОРОШЕНКА
НА ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЇ „ВИКЛИКИ – 2018”)**

Мова – це засіб потужного впливу на аудиторію. Ця її властивість вповні репрезентована в політичному дискурсі, який має маніпулятивну специфіку. Оскільки кінцевою метою учасників політичної комунікації є прихід до влади та її утримання, то однією з основних функцій політичного дискурсу вважають боротьбу за владу. У процесі політичної комунікації учасники мовного акту прагнуть впливати на опонентів. Мовне домінування реалізоване за допомогою комунікативних стратегій і тактик, мета яких – унести зміни в картину світу, у ціннісні категорії, емоції та волю адресанта. Вибір стратегій залежить від мети, комунікативного наміру та ситуації. Кожна стратегія політичного дискурсу реалізована завдяки актуалізації деякого набору тактик.

Вплив інформаційного потоку на свідомість людини – очевидний факт. Найчастіше маніпулювання відбувається так, що складно виявити, на що впливають автори повідомлення або які засоби використовують. Актуальність вивчення сутності впливу на громадську думку пояснює велику кількість досліджень, присвячених цій проблемі.